

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΣΤΗ ΣΤΗΡΙΞΗ
ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821

Ἡ Συμβολή τῆς Τυπογραφίας στή Στήριξη τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821

ΕΛΛΗ ΔΡΟΥΛΙΑ-ΜΗΤΡΑΚΟΥ
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

Η τυπογραφία υπηρέτησε τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καί στίς ἰδεολογικές καί στίς πρακτικές τῆς ἀνάγκης. Λειτουργήσαν ἕξι τυπογραφεῖα: Καλαμάτας-Κορίνθου (1821-1822), Μεσολογγίου (1823-1826), Ψαρῶν (1824), Ἰδρας (1824-1827), Ἀθηνῶν (1825-1826), Διοίκησης (1825-1827), μέ συνολική γνωστή παραγωγή περίπου 50 βιβλία-φυλλάδια, 216 μονόφυλλα καί 7 ἑλληνικές καί ξενόγλωσσες ἐφημερίδες. Οἱ ἐξεγερμένοι Ἕλληνες καί στόν τομέα αὐτόν συνάθροισαν ὅλες τίς δυνάμεις καί τά μέσα πού διέθεταν: οἱ τυπογραφικές μηχανές, τά στοιχεῖα καί ὁ ἄλλος τυπογραφικός ἐξοπλισμός στάλθηκαν ἀπό τούς Ἕλληνες καί τούς Φιλέλληνες τῆς Εὐρώπης, ἡ τεχνογνωσία ἀναζητήθηκε σέ ὅλες τίς ἐστίες ὅπου οἱ Ἕλληνες τήν ἄσκησαν προεπαναστατικά: Κωνσταντινούπολη, Κυδωνίες, Χίος, πόλεις τῆς Διασποράς. Ἐπιστρατεύτηκαν καί οἱ ταλαντούχοι ἄλλων εἰδικοτήτων, ὅπως ὠρολογοποιοί καί ὀπλοργχοί. Ἀναζητήθηκαν οἱ συντάκτες «ἐφημεριδογράφοι», ἀνάμεσα στούς ἔμπειρους ἀλλά καί τούς νέους Ἕλληνες καί Φιλέλληνες, οἱ μεταφραστές καί οἱ συγγραφεῖς. Καί ἀκόμη ἀναζητήθηκαν οἱ μηχανισμοί διάδοσης τῶν ἐντύπων: συνδρομητές, πωλητές, ἀγοραστές.

ΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΙΣ ◀ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ ▶ ΦΥΛΛΑΔΙΑ ▶ ΒΙΒΛΙΑ

Στό τυπογραφεῖο τοῦ Ἰασίου υπηρετήθηκε ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Ἀλέξανδρου Ἰψηλάντη μέ τήν ἐκτύπωση τῶν προκηρύξεών του. Ὁ Δημήτριος Ἰψηλάντης, κατεβαίνοντας στήν Ἑλλάδα ὡς πληρεξούσιος τοῦ ἀδελφοῦ του, Γενικοῦ Ἐπιτρόπου, μερίμνησε στήν Τεργέστη, ὥστε νά ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς ἀποσκευές του καί τυπογραφεῖο. Τό τυπογραφεῖο ἀγοράζεται, στή Βενετία ἴσως, καί τόν Ἰούνιο τοῦ 1821 θά σταλεῖ στήν Ἰδρα. Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης θά φροντίσει νά ἔλθουν ἀπό τά Ψάρα ὁ μαθητής τοῦ Γάλλου τυπογράφου Didot καί τυπογράφος τῶν Κυδωνιῶν Κωνσταντῖνος Τόμπρας, πρόσφυγας ὕστερα ἀπό τήν καταστροφή τῶν Κυδωνιῶν, μαζί μέ τόν Ἀναστάσιο Νικολαΐδη.

Τυπογραφεῖο καί τυπογράφοι θά μεταφερθοῦν τόν Ἰούλιο τοῦ 1821 στήν Καλαμάτα καί θά ἐγκατασταθοῦν σ' ἓνα τζαμί τῆς πόλης. Ἡ πορεία τοῦ Ἀγώνα προσδιορίζει καί τήν τύχη τοῦ τυπογραφείου. Ὑστερα ἀπό τήν ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς (20 Σεπτεμβρίου 1821) ὁ

Ἡ Συμβολή
τῆς Τυπογραφίας
στὴν Ἐπανάσταση
τοῦ 1821

Τόμπρας διατάσσεται νά μεταφέρει ἐκεῖ τό τυπογραφεῖο. Ἀπό τήν Τριπολιτσά τό τυπογραφεῖο θά μεταφερθεῖ ἀμέσως στό Ἄργος, ἀλλά ὁ τυπογράφος θά περάσει μακρά ἀσθένεια. Στό τέλος τοῦ 1821 ἡ Α' Ἐθνική Συνέλευση ψηφίζει στήν Ἐπίδαυρο τό πρῶτο Σύνταγμα καί ἐκλέγει τό πενταμελές Ἐκτελεστικό, τήν κυβέρνησι, μέ πρόεδρο τόν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο καί ἔδρα τήν Κόρινθο.

61. Κόρινθος, Χαρακτικό τοῦ E. Finden, 1832.

Ἐκεῖ θά μεταφερθεῖ καί τό τυπογραφεῖο ἀπό τό Ἄργος καί θά λειτουργήσῃ ἀπό τήν 1η Μαρτίου 1822 μέ τόν Κ. Τόμπρα καί τέσσερις συνεργάτες. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1822 φτάνει στήν Κόρινθο μιά λιθογραφική τυπογραφία, σταλμένη ἀπό τή Μασσαλία, δῶρο τοῦ πατριώτη Ἰωάννη Χατζημιχαήλ, ἐνῶ στά μέσα Μαρτίου 1822 εἶχε φθάσει στό λιμάνι τῶν Κεγχρεῶν τυπογραφικό πιεστήριο καί ἀνάλογος ἐξοπλισμός, σταλμένα ἀπό τό Λιβόρνο, ἴσως ἀπό τόν Μητροπολίτη Ἄρτας Ἰγνάτιο καί τόν ἡγεμόνα Ἰωάννη Καρατζᾶ. Ὁ Ἰωάννης Φιλήμων, μέ τήν τυπογραφική ἐμπειρία του στό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀποσυναρμολόγησε τό πιεστήριο, διευκολύνοντας τή μεταφορά του στήν Κόρινθο. Ὅλος αὐτός ὁ τυπογραφικός ἐξοπλισμός καί τό ἀνθρώπινο δυναμικό (ἔφτασε ὡς καί ὀκτώ ἄτομα), μέ τήν ἀπαραίτητη τεχνογνωσία πού τόν ἀξιοποιῶσε, ἀπάρτιζαν ἐπαρκές ἐθνικό τυπογραφεῖο, τό ὁποῖο μπορούσε νά καλύπτει τίς ἀνάγκες τῆς διαμορφούμενης ἐλληνικῆς πολιτείας σέ συνθήκες πολέμου. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Δράμαλη καί ἡ κατάληψη τῆς Κορίνθου, τόν Ἰούλιο τοῦ 1822, θά ἐπιφέρουν καί τή διάλυση τοῦ τυπογραφείου, πού δέν πρόλαβε νά λειτουργήσῃ παρά λίγους μῆνες.

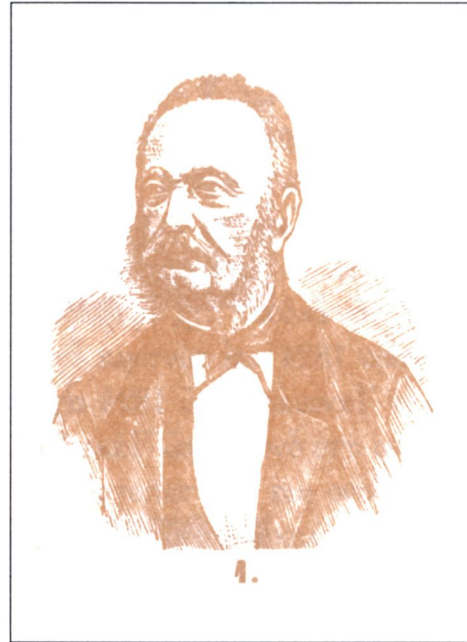
Τό τυπογραφεῖο, καί στήν Καλαμάτα καί στήν Κόρινθο, κλήθηκε νά ὑπηρετήσῃ, σέ δύσκολες συνθῆκες, ὑπαρκτές καί συνειδητοποιημένες ἀνάγκες. Νά τυπώσῃ ἐφημερίδα, μονόφυλλα καί φυλλάδια γιά τίς ἐπίκαιρες καί τίς ἔκτακτες ἀνάγκες τῆς πληροφόρησης τοῦ λαοῦ, τῆς ἠθικῆς διαπαιδαγώγησης καί τῆς τόνωσῆς του καί ἀκόμη τῆς χάραξης γραμμῆς πορείας καί δράσης.

Ἐγραφε ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ἐκδότης καί συντάκτης τῆς ἐφημερίδας *Σάλπιγξ Ἑλληνική*, στό πρῶτο ἀπό τά τρία φύλλα πού ἐκδόθηκαν (Καλαμάτα, 1ῆ Αὐγούστου 1821): «Εἰς τὰς παροῦσας περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος, ὅτε ἄλλον τό Ἑλληνικόν γένος, μή ὑπομένον τόν βαρύν τῆς τυραννίας ζυγόν, τόν ὁποῖον ἔφερον ἀναξίως αἰῶνας ὀλοκλήρους, ἀπεφάσισεν ὑπό τήν προστασίαν τῆς Θείας Προνοίας νά πιάσῃ τά ὄπλα, διά νά ἀναλάβῃ τήν ὁποίαν ἀπώλεσεν αὐτονομίαν, εἶναι ἀναγκαιοτάτη καί ἐφημερίς εἰς τήν Ἑλλάδα ἐκδιδομένη. Τό γένος ὄλον ἀγωνιζόμενον τόν ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα θέλει νά βλέπῃ καί διά τοῦ τύπου τούς ἀγῶνας του κηρυττομένους, τὰς ἀρετάς τῶν καλῶν δημοσίως ἐπαινουμένας, καί τὰς κακίας τῶν κακῶν ἐξερχομένας, εἰς ἀποφυγῆν καί μίμησιν· θέλει νά μανθάνῃ τά ἀνά πᾶσαν ἐπαρχίαν γινόμενα, καί οὕτω νά βάλωνται διά τῆς ἐφημερίδος ὅλα τά μέρη του εἰς συνάφειαν.

»Προσέτι τά ξένα ἔθνη ἔγιναν περίεργα εἰς τά πράγματά μας, καί συχνότατα γράφουν περί ἡμῶν, κρίνουν καί ἐπικρίνουν, ἐπαινοῦν καί κατηγοροῦν· καί ταῦτα ὅλα κηρυττόμενα διά τῶν ἰδίων αὐτῶν ἐφημερίδων θέλει νά γνωρίζῃ τό γένος εἰς ἰδικῆν του ἐφημερίδα ἐξ ἐκείνων μεταφραζόμενα».

Ὁ ρόλος τῆς τυπογραφίας ἔχει συνειδητοποιηθεῖ καί οἱ προσδοκίες ἀπό τή διάδοσιν τῶν ἐντύπων εἶναι ὑψηλές. Γράφει ἡ Γερουσία τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος στόν ὑπουργό Ἐσωτερικῶν Ἰωάννη Κωλέττη (8 Φεβρουαρίου 1822): «Ἡ ἐξοχότης τῆς ἐγνωρίζει καλῶτατα τούς λαούς τούτους, καί ἠξέυρει ὅτι τά ἐντυπα προξενοῦσιν ἐνθουσιασμόν. Ἄς ἐπιμεληθῇ λοιπόν νά δουλεύσῃ ταχέως ἡ τυπογραφία καί νά μᾶς προφθάνῃ τὰς πράξεις τῆς Διοικήσεως εἰς πολλά ἀντίγραφα, ἀνά πενήντα κόπιες κάθε πράξεως δέν θέλει ἀρκέσουν διά νά εὐχαριστήσωμεν ὅλους εἰς τήν ἐκτεταμένην Δυτικήν Ἑλλάδα· τώρα μάλιστα εἰς τήν ἀρχήν πρέπει νά εἶναι πλουσιοπάροχα, καί ἄς ὀδηγηθῇ κατὰ τὰς δυνάμεις τῆς τυπογραφίας».

Τό τυπογραφεῖο τύπωσε, ὅπως σημειώσαμε, στήν Καλαμάτα τήν ἐφημερίδα *Σάλπιγξ Ἑλληνική* (1, 5, 20 Αὐγούστου 1821). Ἡ ἐκδόσις ἐφημερίδας ἀπό τά τυπογραφεῖα πού ἰδρύθηκαν στά χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 θεωρήθηκε κύριο ἔργο ἰδεολογικῆς καί πολιτικῆς ἀποστολῆς, ἐνῶ ἡ ἐκτύπωση διοικητικῶν ἐντύπων καί κυρίως βιβλίων ἦταν συμπλη-

62. Γεώργιος Φύλλας (1794-1878).

ρωματική. Τό 1822 τύπωσε σέ δύο ἐκδόσεις τό *Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος*, δηλαδή τό *Σύνταγμα τῆς Α' Ἐθνικῆς Συνέλευσης τῆς Ἐπιδαύρου*, καθώς καί τόν ὀργανισμό τῶν ἐλληνικῶν ἐπαρχιῶν καί τῶν δικαστηρίων. Σέ 30 μονόφυλλα, πού γνωρίζουμε, τυπώθηκαν νόμοι, κώδικες καί διαταγές τῆς Διοίκησης.

Ἡ πρωτοβουλία καί ἡ χρηματοδότηση γιά τήν ἴδρυσή του ἀνήκει στόν Ἰάκωβο Τομπάζη. Τό τεχνικό μέρος τῆς προσπάθειας ἀνέλαβε ὁ Ἑλβετός ὠρολογοποιός Βαζέρ (Wasser), Τυπογραφεῖο πάροικος στό νησί. Ἡ ἔλλειψη ἱκανῆς τεχνογνωσίας καί ἡ ἀνυπαρξία τεχνολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ ὁδήγησαν στήν ἀποτυχία, ἡ ὁποία συνέπεσε μέ τήν ἀναχώρηση τοῦ Ἐμ. Τομπάζη, τοῦ Ἰω. Λάτρη καί τοῦ Στ. Κανέλλου γιά τήν Κρήτη. Ἔτσι ματαιώθηκαν τά σχέδια γιά τήν ἐκδοση ἐφημερίδας. Στίς ἀρχές τοῦ 1824 ὁ Ἴταλός, ἔποικος στήν Ὑδρα ἀπό τό 1820, Ἰωσήφ Ν. Κιάππε, ἀπό δάσκαλος ξένων γλωσσῶν καί γραμματέας τῆς Κοινότητος, ἀναβαθμίζεται σέ τυπογράφο καί ἐπαναστάτη ἐκδότη, πού προτείνει στόν Γεώργιο Κουντουριώτη τήν ἐκδοση τῆς ἐφημερίδας *Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου*. Ἡ ἐφημερίδα κυκλοφόρησε στίς 10 Μαρτίου 1824 καί σύντομα ἔγινε ἐπίσημη ἐφημερίδα τῆς Ἑλληνικῆς Διοίκησης.

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1824 εἶχε φτάσει στήν Ὑδρα ἕνα μεγάλο πιεστήριο σταλμένο ἀπό τό Λιβόρνο στό ὄνομα τοῦ Ἰακώβου Τομπάζη. Στίς 20 Ἀπριλίου 1824 φτάνει στήν Ὑδρα ἀπό τό Λιβόρνο μιὰ νέα τυπογραφία, δῶρο τοῦ Didot, στό ὄνομα τοῦ Λάζαρου Κουντουριώτη. Ἀπό τό καλοκαίρι τοῦ 1824 ὁ πόλεμος τῶν φατριῶν καί οἱ ἐμφύλιες διαμάχες ὁδηγοῦν στή διεκδίκηση τῆς μεταφορᾶς τοῦ τυπογραφείου στό Ναύπλιο, στήν ἔδρα τῆς Διοίκησης. Ὁ Γ. Κουντουριώτης ὑπογράφει ὡς πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τήν ἐφαρμογή τῆς ἀπόφασης τοῦ Βουλευτικοῦ γιά τή μεταφορά τῆς τυπογραφίας, ἀλλά γράφει ἰδιωτικά στόν ἀδελφό του Λάζαρο νά μή λάβει ὑπόψη τή διαταγή του καί νά κρατήσῃ τό τυπογραφεῖο στήν Ὑδρα. Ἡ λύση θά δοθεῖ μέ τήν ἴδρυση τῆς Τυπογραφίας τῆς Διοικήσεως στό Ναύπλιο, τόν Μάιο τοῦ 1825, καί τήν ἐκδοση τοῦ ἐπίσημου φύλλου *Γενική Ἐφημερίς* ἀπό τίς 7 Ὀκτωβρίου 1825. Ὁ Ἰωσήφ Κιάππε ἐκδίδει τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1827 καί τή γαλλόφωνη ἐφημερίδα *L'Abeille Grecque*, ἀλλά ἡ ἔλλειψη τυπογραφικῶν στοιχείων καί τά οἰκονομικά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει τόν ἀναγκάζουν νά διακόψῃ τήν ἐκδοση τοῦ *Φίλου τοῦ Νόμου* (27 Μαΐου 1827) καί νά μεταφέρει ἀργότερα τή γαλλόφωνη ἐφημερίδα στήν Αἴγινα (Ἰανουάριος 1828), ὅταν τοῦ τό ζήτησε ὁ Ἰ. Καποδίστριας.

Στό τυπογραφεῖο τῆς Ὑδρας ἐργάστηκαν ὡς τυπογράφοι ὁ Κ. Τόμπρας (1824-1825), ὁ Ν. Βαρότσης (1826), ὁ Π. Δημίδης (1826-1827), ὁ Ἀγγελῆς Ἀλχυμπάρης (1827) καί ὁ Παντελῆς Κ. Παντελῆς (1827) καί ἦταν πάντοτε ὑπεύθυνος ὁ Ἰ. Κιάππε, κύριος συντελεστής τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς τυπογραφίας, τά ὁποῖα ἦταν ἀνώτερα τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦσαν.

Ἡ ἱστορία τοῦ τυπογραφείου τῆς Ὑδρας, τῶν ἐφημερίδων καί τῶν ἐκδόσεών του (13 βιβλία καί φυλλάδια μέ κείμενα νομικά, πολιτικά, ἐκπαιδευτικά καί λογοτεχνικά καί 43

63. *Υδρα, 1797. Χαρακτικό του A.L. Castellan, 1808.*

64. *Η κατοικία του Βύρωνα στο Μεσολόγγι (1824). Χαρακτικό του E. Finden, 1832.*

μονόφυλλα μὲ διακηρύξεις, νόμους καὶ διαταγές), ἀποτελεῖ διπλό παράδειγμα τόσο τῆς σύγκλισης τῶν ἐπιπέδων τοῦ κρατικοῦ-κεντρικοῦ μὲ τὸ περιφερειακό-τοπικό, ὅταν οἱ ἀνάγκες τὴν ἐπέβαλαν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπόκλισης ὅταν ἡ πολιτικὴ ἀσυμφωνία ὁδήγησε στὴ ρήξη καὶ τὴ σύγκρουση.

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος προμηθεύτηκε ἓνα τυπογραφεῖο, γαλλικῆς προέλευσης, στὴν Πίζα καὶ τὸ ἔφερε στὸ Μεσολόγγι τὸ 1821, ἀλλὰ δὲν φαίνεται νὰ λειτούργησε. Τὸ

Τυπογραφεῖο Μεσολογγίου
(1823-1826)

τυπογραφεῖο πού θά στείλει στὸ Μεσολόγγι τὸ 1823 ἢ Φιλελλη-
νηρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὴ
ζωηρὴ ἐπιθυμία τοῦ Ἀγγλοῦ συνταγματάρχη Leicester

Stanhope γιὰ τὴν ἴδρυση τυπογραφείου καὶ τὴν ἔκδοση ἔφημερίδας, πού συνδυάστηκε μὲ τὴν παρουσία τοῦ Λόρδου Βύρωνα, καὶ θά εἶχε συντάκτη τὸν Ἐλβετὸ Ἰωάννη Ἰάκωβο Μάγερ. Ἄλλα πρόσωπα πού ἐμπλέκονται εἶναι ὁ Δημήτριος Μεσθενεύς, τυπογράφος, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀλ. Μαυροκορδάτος μὲ τὸν τυπογράφο Παῦλο Πατρίκιο. Στὸ Μεσολόγγι θά φτάσει νωρίτερα ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Λονδίνου, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1823, ἄλλο τυπογραφεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Μεσθενεύς θά ἀρχίσει τὴν ἐκτύπωση τῆς ἔφημερίδας *Ἑλληνικά Χρονικά* ἀπὸ τὴν Πρωτοχρονιά τοῦ 1824. Λίγο ἀργότερα θά φτάσει τὸ τυπογραφεῖο τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Λονδίνου μὲ τελειότερο πιεστήριο καὶ καλύτερα ἐξοπλισμένο, τὸ ὁποῖο θά χρησιμοποιεῖται παράλληλα. Ἡ ἔκδοση τῆς ἔφημερίδας δημιούργησε ἀντιπαλότητες τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ τὸν Μάγερ, ἀλλὰ ἡ ἔφημερίδα συνέχισε τὴν ἔκδοσή της ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν πολιορκία. Τὸ προσωπικό ἦταν λίγο, τρεῖς ὡς πέντε ἄνθρωποι μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Μεσθενέα.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς παραγωγῆς, τὸ καλύτερο ἀποτέλεσμα τῆς τυπογραφικῆς ἐργασίας, πού γίνεται μὲ λιτὰ μέσα, εἶναι τὰ 266 φύλλα τῶν *Ἑλληνικῶν Χρονικῶν*: ἔφημερίδα διοίκησης ἀλλὰ καὶ ἔκφρασης ἀπόψεων συχνά ἀντίθετων μὲ τὴ θέλησή της. Ἐκδόθηκαν ἀκόμη καὶ 39 φύλλα τῆς ξενόγλωσσης ἔφημερίδας *Telegrafo Greco*. Μᾶς εἶναι γνωστά 11 βιβλία καὶ φυλλάδια καὶ 9 μονόφυλλα, πού ἐξυπηρέτησαν τὶς ἀνάγκες τῆς Διοίκησης, τὴν παρουσία συστημάτων ὀργάνωσης καὶ διοίκησης, τὶς προσπάθειες ἰδεολογικῆς στήριξης τοῦ Ἀγώνα μὲ τὴ δημοσίευση πεζῶν καὶ ἔμμετρων ἐξιστορήσεων του καὶ μὲ τὴν ἐκτύπωση τοῦ Ἐπιταφίου στὸν Λόρδο Βύρωνα τοῦ Σπ. Τρικούπη καὶ κυρίως μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Ἵμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Οἱ συνδρομές στὶς ἔφημερίδες καὶ ἡ ἀγορὰ τῶν ἐντύπων σέ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ στήριξη τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς κράτησαν τὸ τυπογραφεῖο σέ λειτουργία ὡς τὴν Ἐξοδο.

Ἰδρύεται ἀπὸ τὸν L. Stanhope στὴν Ἀθήνα στὶς ἀρχές τοῦ 1824, καθὼς ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἐμποδίζει τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου του γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ τυπογραφείου στὴν ἔδρα τῆς Διοίκησης, πού τότε βρισκόταν στὸ Κρανίδι. Ἡ ἴδρυση τυπογραφίας στὴν Ἀθήνα συνδυάζεται μὲ τὴν ἔκδοση ἔφημερίδας, μὲ συντάκτη τὸν Γ. Ψύλλα καὶ ἀπόρριψη τοῦ αὐ-

τοπροτεινόμενου Π. Σοφιανόπουλου. Μεγάλες προσπάθειες θά χρειαστοῦν γιὰ νὰ πεισθεῖ ὁ Π. Κολοκοτρώνης νὰ παραδώσει τὴν τυπογραφία καὶ τὴ λιθογραφία πού ἔφτασαν ἀπὸ τὸ

Τυπογραφεῖο
Ἀθηνῶν (1824-1826)

Μεσολόγγι στὸ Ναύπλιο καὶ τίς κατακρατοῦσε περιμένοντας ὁδηγίες ἀπὸ τὴν Τριπολιτσά. Τὸ τυπογραφεῖο θά ἐγκατασταθεῖ στὴ Σαλαμίνα μέ τυπογράφο τὸν Ν. Βαρότση καὶ στὶς

6 Ἰουλίου 1824 θά κυκλοφορήσει τὴν τυπωμένη ἀγγελία τῆς ἐφημερίδας καὶ στὶς 20 Αὐγούστου τὸ πρῶτο φύλλο. Σέ λίγο ἀποφασίζεται ἡ μεταφορά τοῦ τυπογραφείου στὴν Ἀθήνα ὅπου συνεχίζεται ἡ ἐκδόση τῆς ἐφημερίδας, παρόλο πού γίνονται προσπάθειες γιὰ ἀλλαγὴ τοῦ συντάκτη τῆς Γ. Ψύλλα. Τὸν Μάιο τοῦ 1825, καὶ γιὰ λίγο διάστημα, τὸ τυπογραφεῖο μεταφέρεται γιὰ λόγους ἀσφαλείας στὴ Σαλαμίνα. Θά μεταφερθεῖ καὶ πάλι στὴν Ἀθήνα καὶ θά λειτουργήσῃ ὡς τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1826, παραμονές τῆς πολιορκίας τῆς πόλης ἀπὸ τὸν Κιουταχῆ, ὅποτε θά μεταφερθεῖ στὴν Ἀκρόπολη, καὶ δέν θά λειτουργήσῃ ὡς τὴν καταστροφὴ τῆς κατὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀκρόπολης ἀπὸ τοὺς Τούρκους (Αὐγούστος 1826).

Τὸ τυπογραφεῖο διέθετε ἓνα πιεστήριο καὶ στοιχειώδη ἐξοπλισμὸ καὶ τὸ κύριο ἐπίτευγμά του εἶναι τὰ 140 φύλλα τῆς Ἐφημερίδος τῶν Ἀθηνῶν, πού ἐξυπηρέτησε τίς περιφερειακές καὶ τοπικές ἀνάγκες τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Ἀττικῆς, ἀλλά, χάρις καὶ στὴν προσωπικότητα τοῦ συντάκτη τῆς, μπόρεσε νὰ ξεφύγει κάποτε ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς τοπικῆς ἐξουσίας καὶ νὰ διατυπώνει ἀπόψεις γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴν ἐλευθεροτυπία. Τὰ 4 γνωστά βιβλία καὶ φυλλάδια καὶ τὰ 9 μονόφυλλα, πού τυπώθηκαν, ἐξυπηρέτησαν τίς διοικητικές ἀνάγκες καὶ ἀνάγκες τῆς Φιλομούσου Ἐταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ Λυρικά καὶ Βακχικά ποιήματα τοῦ Ἀθανασίου Χριστόπουλου, πού ἐκδίδονται ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο, ἀποτελοῦν μοναδικὴ ἐξαιρέση βιβλίου, πού δέν ἔχει σχέση μέ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὑπολοίπων ἐκδόσεων.

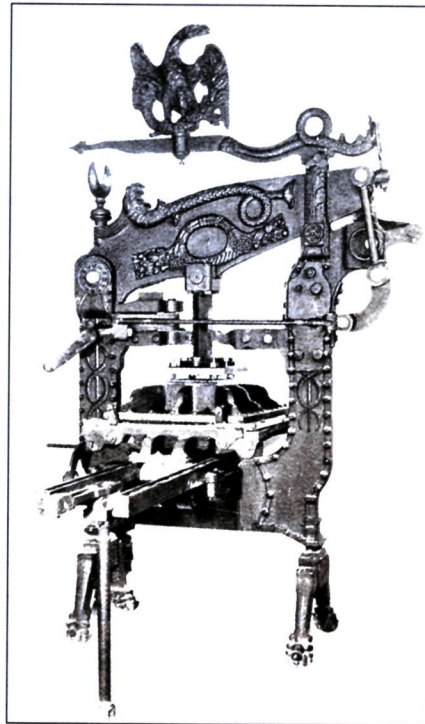
Οἱ προσπάθειες γιὰ τὴ δημιουργία τυπογραφείου δέν ἔλειψαν ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ πρώτου τυπογραφείου στὴν Κόρινθο τὸ 1822. Τόσο ἡ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου ὅσο καὶ ὁ Stanhope ἀπέβλεπαν στὴν ὑπαρξὴ ἑνός τέτοιου τυπογραφείου μέ κύριο ἔργο τὴν ἐκδόση ἐφημερίδας τῆς

Τυπογραφεῖο
τῆς Διοίκησης (1825-1827)

Διοίκησης. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1824 μεταφέρεται ἀπὸ τὴν Ἀθήνα

στὸ Ναύπλιο ἡ λιθογραφία πού ὁ Stanhope εἶχε ἐγκαταστήσει στὴν Ἀθήνα μαζί μέ τὴν

Ἡ Συμβολὴ
τῆς Τυπογραφίας
στὴν Ἐπανάσταση
τοῦ 1821

65. «Τὸ πρῶτον πιεστήριον τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου». Σχεδιασμὸς George Climair. Φιλαδέλφεια Ἀμερικῆς 1816.

τυπογραφία. Ἐπιστάτης ὀρίζεται ὁ Βλάσιος Ράβης ἢ Ρέβης, πού μαθήτευσε στή χρήση τῆς λιθογραφίας στήν Ἀθήνα, κοντά στὸν Γκρόπιους. Ἡ Φιλελληνική Ἐπιτροπή φροντίζει γιὰ τὴν προμήθεια ἑνὸς πλήρους τυπογραφείου γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς ἑλληνικῆς Διοίκησης. Ἡ Διοίκηση μεριμνᾷ παράλληλα γιὰ τὴν ἀγορά ἑνὸς τυπογραφείου, πού παραγγέλλεται στὸν Didot καί φτάνει μέσω Μασσαλίας. Τό τυπογραφεῖο τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς θά φτάσει στό Ναύπλιο τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1824, ἐνῶ τό ἀγορασμένο ἀπὸ τὸν Didot τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1825.

66. Ναύπλιο, χαλκογραφία, σχέδιο W. Gell, 1807.

Διευθυντῆς τοῦ τυπογραφείου ὀρίζεται ὁ Παῦλος Πατρίκιος (Φεβρουάριος 1825), ἐνῶ, ὕστερα ἀπὸ αἰτήσεις του, προσλαμβάνεται ὁ Κ. Τόμπρας ὡς στοιχειοθέτης τῆς ἔφημερίδας πού ἐπρόκειτο νά ἐκδοθεῖ. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1825 διορίζεται συντάκτης τῆς ἔφημερίδας καί γενικός ἐπιστάτης τοῦ τυπογραφείου ὁ Θ. Φαρμακίδης. Ἡ Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος θά ἐκδοθεῖ στίς 7 Ὀκτωβρίου 1825. Λίγους μῆνες ἀργότερα ὁ Φαρμακίδης εἶχε προβλήματα μέ τό Βουλευτικό, ἐξαιτίας χαρακτηρισμῶν γιὰ τά διοικητικά σώματα, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχαν σέ δημοσίευμα (27 Φεβρουαρίου 1826), ἀλλά καί λόγω τῆς διαμαρτυρίας καί ἀπεργίας τῶν ἐργαζομένων στό τυπογραφεῖο (7 Μαρτίου 1826) γιὰ ἀπλήρωτους μισθοὺς καί κακή συμπεριφορά τοῦ Φαρμακίδη. Ὁ Κ. Τόμπρας, πού θεωρήθηκε πρωταίτιος, φυλακίστηκε γιὰ χρέη του στὸν Φαρμακίδη καί οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀπεργοὺς ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τό τυπογραφεῖο. Ἀνάμεσα στό νέο προσωπικό, πού τοὺς ἀντικατέστησε, ἦταν καί ὁ Ἀνδρέας Κορομηλᾶς.

Τά οἰκονομικά τῆς ἔφημερίδας καί τοῦ τυπογραφείου δέν πήγαιναν καλά. Τό τυπογραφεῖο ἀκολουθεῖ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1826 τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ στή νέα ἔδρα της, στήν Αἴγινα, ἐνῶ τὸν Μάρτιο τοῦ 1827 θά μετατεθοῦν στὸν Πόρο, γιὰ τὴ Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευση τῆς Τροιζήνας. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1827 ὁ Φαρμακίδης παραιτεῖται ἀπὸ τίς θέσεις του καί στή θέση τοῦ διευθυντῆ τῆς τυπογραφίας διορίζεται ὁ πρῶτος στοιχειοθέτης Π. Πατρίκιος, ἐνῶ στή

ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ
ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ.

Καὶ
ΣΧΕΔΙΟΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ
Τῶν
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΑΥΤΗΣ

Ἀμφότερα ἐπιδιορθωμένα καὶ ἐπικυρωμένα ὑπὸ τῆς
ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ ΕΝ ΑΣΤΡΕΙ.

οἷς ἔπονται

ΤΟ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΒΡΕΤΑΝΝΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΤΩΝ
ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ.

Μετὰ τῆς Διατυπώσεως τοῦ Συνεδρίου αὐτῶν,
ἐξ Ἀγγλικῶν καὶ Γαλλικῶν Συγγραμμάτων μεταφρασθέντα

ὑπὸ

Α. ΠΟΛΥΖΩΙΑΔΟΥ.

Ἐξεδόθησαν νῦν πρῶτον Τύποις καὶ ἀναλώμασι

Δ. ΜΕΣΘΕΝΕΩΣ.

Πρὸς χρῆσιν καινὴν καὶ ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων.

ΕΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΩ

1824.

Μ Βερνάρδος.

Ἡ Συμβολή
τῆς Τυπογραφίας
σὴν Ἐπανάσταση
τοῦ 1821

θέση τοῦ ἡμερησιογράφου θά διοριστῆ ὁ Γεώργιος Χρυσίδης. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1827 ἡ τυπογραφία θά ἀκολουθήσῃ τῇ Διοίκηση σὺ Νάυπλιο, ἀλλὰ τὸν ἐπόμενο μήνα ἡ Διοίκηση θά ἐπανέλθῃ σὴν Αἴγινα. Αὐτὴ τῇ φορᾷ θά μεταφερθεῖ μόνο ὁ μισὸς ἐξοπλισμὸς τοῦ τυπογραφείου. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς πρότασης τοῦ Γ. Μεσθενέα γιὰ ἀνάληψη τῆς τυπογραφίας, μὲ συμφέροντες ὄρους γιὰ τῇ Διοίκηση, δημιουργεῖ διχογνωμία μεταξὺ Βουλῆς καὶ Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς, τὴν ὁποία ὑποκινεῖ καὶ ὁ Γ. Χρυσίδης, ὁ ὁποῖος τελικὰ θά παραμείνῃ σὴν θέση τοῦ διευθυντῆ ὡς τὴν ἀφίξιν τοῦ Ἰ. Καποδίστρια.

Τὸ τυπογραφεῖο τῆς Διοικήσεως ἢ τῆς Κυβερνήσεως, παρ' ὅλες τίς περιπέτειες καὶ μετακινήσεις πού ἐπέβαλαν οἱ ἑκτακτες περιστάσεις, κάλυψε πολλές ἀπὸ τίς διοικητικὲς ἀνάγκες γιὰ ἔντυπα, μὲ τὰ μονόφυλλα κυρίως (γνωρίζουμε 125), ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ 18 βιβλία καὶ φυλλάδια μὲ νομικὸ, διοικητικὸ, πολιτικὸ, ἀλλὰ καὶ ἰδεολογικὸ καὶ παιδευτικὸ περιεχόμενον. Πρόκειται γιὰ δραστηριότητες ἐθνικοῦ τυπογραφείου σέ ἐποχὴ πού δέν εἶχαν ἰδρυθεῖ ἰδιωτικὰ τυπογραφεῖα.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ

107. Μάχου ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος. Εἰς τὰ ὄπλα λοιπόν φίλοι ἡ Πατρίς Μᾶς προσκαλεῖ! Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Τήν 24ην Φεβρουαρίου 1821 εἰς τό Γενικόν στρατόπεδον τοῦ Ἰασίου. Μονόφυλλο μέ τή γενική προκήρυξη τοῦ Ὑψηλάντη.

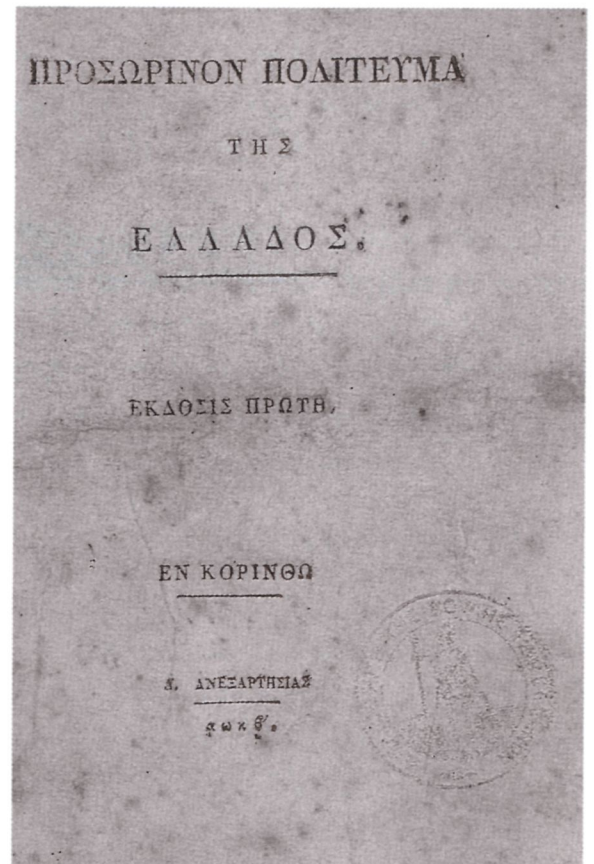
Γενική προκήρυξη τοῦ Ὑψηλάντη γραμμένη ἀπό τόν ἰατρό καί λόγιο Γεώργιο Κοζάκη Τυπάλδο καί τυπωμένη, ὅπως καί οἱ ἄλλες προκηρύξεις, στήν Ἑλληνική Τυπογραφία τοῦ Ἰασίου. Κείμενο πού συνδυάζει τά πολεμικά συνθήματα μέ τήν ἀνάλυση τῶν στρατιωτικῶν καί πολιτικῶν δεδομένων, τῶν δυνατοτήτων τῶν Ἑλλήνων καί τῆς ἀναμενόμενης βοήθειας χωρίς συγκεκριμένα στοιχεῖα, ἀλλά μέ πολύσημες, ὑπαινικτικές διατυπώσεις. Μέ τήν ἐξύμνηση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ παρελθόντος καί τοῦ ἥρωικοῦ παρόντος προσπαθεῖ νά πείσει, νά φιλοτιμήσει, νά ἐνθουσιάσει: «Ἡ ὥρα ἦλθε ὦ ἄνδρες Ἑλληνες [...] ἄξιοι τῆς προπατορικῆς ἀρετῆς καί τοῦ παρόντος αἰῶνος [...]. Οἱ φωτισμένοι λαοί τῆς Εὐρώπης [...] ἐπιθυμοῦσι τήν Ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος [...] θέλετε ἰδῆ μιάν κραταιάν δύναμιν νά ὑπερασπισθῆ τά δίκαιά μας».

Δέν εἶναι γνωστό πότε καί μέ ποιά μορφή ἔντυπη ἢ χειρόγραφη ἔγινε γνωστή ἡ Προκήρυξη στόν ἑλληνικό χῶρο. Στό πρῶτο φύλλο (Καλαμάτα, 1η Αὐγούστου 1821) τῆς ἐφημερίδας Σάλπιγξ Ἑλληνική ἀνατυπώθηκε ἡ Προκήρυξη καί δηλώθηκε τό ὄνομα τοῦ συντάκτη της, πού ἔπαιρνε κίολας μέρος στόν Ἀγῶνα στήνοντας τή σημαία του στό Νεόκαστρο.

Ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά: Ἱστορική Ἐθνολογική Ἑταιρεία Ἑλλάδος, Μονόφυλλα τοῦ Ἀγῶνος 1821-1827, Ἀθήνα 1973, [Α 5].

108. Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος Ἐκδοσις πρώτη. Ἐν Κορίνθῳ Ἀ΄ Ἀνεξαρτησίας αὐκβ΄.

Τό φυλλάδιο περιέχει: 1. Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (110 ἄρθρα), τό πρῶτο ἑλληνικό Σύνταγμα τῆς Ἀ΄ Ἐθνικῆς Συνέλευσης

108

στήν Ἐπίδαυρο (1η Ἰανουαρίου 1822). Τό ἄρθρο 110 πρόέβλεπε «νά ἐκδοθῆ διά τύπων τό πρῶτότυπον» καί «νά διαδοθῆ καθ' ὅλην τήν Ἐπικράτειαν». 2. Τήν πράξη ἐπιλογῆς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ σώματος: Ἀλ. Μαυροκορδάτος, πρόεδρος, Ἀθανάσιος Κανακάρης, Ἀναγνώστης Παπαγιαννόπουλος, Ἰωάννης Ὁρλάνδος, Ἰωάννης Λογοθέτης, μέλη (Ἐπίδαυρος, 1η Ἰανουαρίου 1822). 3. Διακήρυξις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. 4. Διορισμός ἀπό τό Ἐκτελεστικό τοῦ Ἀρχιγραμματέα τῆς Ἐπικρατείας καί Μινιστρῶν - Ὑπουργῶν (Ἐπίδαυρος, 15 Ἰανουαρίου 1822). 5. Διακήρυξη τοῦ Ἐκτελεστικοῦ (Ἐπίδαυρος, 16 Ἰανουαρίου 1822). 6. Κατάλογος τῶν μελῶν τοῦ Βουλευτικοῦ.

Τά τυπογραφικά στοιχεῖα εἶναι διαφορετικά καί κομψότερα ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς ἡφμερίδας Σάλπιγξ Ἑλληνική. Ἴσως νά προέρχονται ἀπὸ τὸν ἐξοπλισμὸ τοῦ τυπογραφείου πού στάλθηκε ἀπὸ τὸ Λιβόρνο (Μάρτιος 1822).

Ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά: Ἱστορική Ἐθνολογική Ἑταιρεία Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1971.

109. Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, Δευτέρα Ἐκδοσις. Ἐν Κορίνθῳ αὐκβ' α'. Ἀνεξαρτησίας.

Ἡ δευτέρα ἔκδοσις τοῦ Συντάγματος τῆς Α' Ἐθνικῆς Συνέλευσης στήν Ἐπίδαυρο (1η Ἰανουαρίου 1822) περιέχει μόνον τὸ Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος.

Τά στοιχεῖα εἶναι ὅμοια μέ ἐκεῖνα πού τυπώθηκε ἡ ἡφμερίδα Σάλπιγξ Ἑλληνική (Καλαμάτα, Αὐγούστος 1822), δηλαδή τοῦ τυπογραφείου πού στάλθηκε ἀπὸ τὴν Τεργέστη στήν Ὑδρα (Ἰούνιος 1821).

Ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά: Ἱστορική Ἐθνολογική Ἑταιρεία Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1971.

110. Νόμος τῆς Ἐπιδάουρου ἦτοι Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἄστρει τῆ ΙΓ. Ἀπριλίου ΑΩΚΓ. καί Γ. τῆς ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας. Ἐν Ὑδρα, 22 Αὐγούστου 1824 καί 4 τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Περιέχει τὴν Προκήρυξη τῆς Α' Ἐθνικῆς Συνέλευσης στήν Ἐπίδαυρο (1η Ἰανουαρίου 1822), τὸ Προσωρινόν Πολίτευμα, ὅπως διαμορφώθηκε στή Β' Ἐθνικῆ Συνέλευση στό Ἄστρος, καί ἄλλες νομοθετικές πράξεις τῆς. Τὸ Προσωρινόν Πολίτευμα εἶχε τυπωθεῖ τὸ 1822 στήν Κόρινθο (δύο ἔκδοσις). Τὸ Προσωρινόν Πολίτευμα ὅπως διαμορφώθηκε στή Β' Ἐθνικῆ Συνέλευση τυπώθηκε καί στό Μεσολόγγι τὸ 1824. Τὸ Πο-

λιτικόν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνέλευσης στήν Τροιζήνα θά τυπωθεῖ ἀπὸ τὴν τυπογραφία τῆς Διοίκησης στό Ναύπλιο τὸ 1827.

Ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά: Ἱστορική Ἐθνολογική Ἑταιρεία Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1971.

67. Λόρδος Βύρων, ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα τοῦ πορτραῖτα.

111. Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος. Καί σχέδιον Ὄργανισμοῦ τῶν Ἐπαρχιῶν αὐτῆς. Ἀμφότερα ἐπιδιορθωμένα καί ἐπικυρωμένα ὑπὸ τῆς Δευτέρας Ἐθνικῆς Νομοθετικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως ἐν Ἄστρει. Ἐκδοσις Α. Πολυζωΐδου, τυπογράφος-χορηγός: Δ. Μεσθενεύς, Μεσολόγγι, 1824.

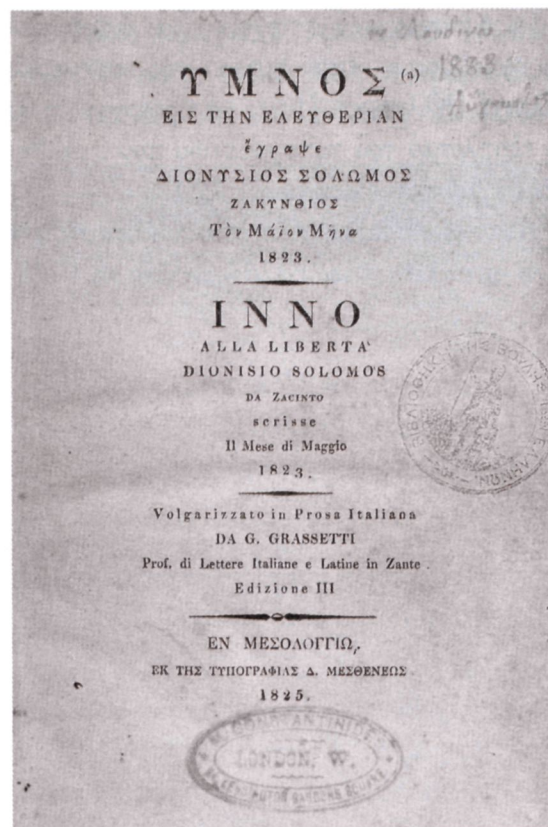
Ἡ ἔκδοσις «πρὸς χρῆσιν καί ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων» περιελάμβανε ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, ὅπως αὐτὸ διαμορφώθηκε ἀπὸ τὴ Β' Ἐθνικῆ

Συνέλευση στό Ἴαστρος, καί τά πολιτικά συντάγματα τῆς Βρετανίας καί τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς σχολιασμένα. Πρόκειται γιά ἓνα μεταφρασμένο ἐράνισμα τοῦ Ἀναστασίου Πολυζωΐδη, ἀπό ἀγγλικά καί γαλλικά βιβλία, χρήσιμο γιά τόν προβληματισμό καί τίς συζητήσεις τῶν Ἑλλήνων γιά συνταγματικά καί ὀργανωτικά θέματα.

112. Λόγος ἐπιτάφιος τοῦ Λόρδ Νόελ Μπαίρων, Αὐτοσχεδιασμένος καί ἐκφωνημένος ἀπό τόν Κύριον Σπυρίδωνα Τρικούπην. Μεσολόγγι, Δ. Μεσθενεύς, 1824.

Ὁ λόγος, «αὐτοσχεδιασμένος καί ἐκφωνημένος» στό «Μισολόγγι τήν Πέμπτην τῆς ἐβδομάδος τοῦ Πάσχα 1824», ἐκδόθηκε σέ φυλλάδιο που εἶναι ἀνάτυπο ἀπό τήν ἐφημερίδα Ἑλληνικά Χρονικά, ἀρ. 31, 16 Ἀπριλίου 1824. Ὁ θάνατος τοῦ ποιητῆ εἶχε ἀναγγελθεῖ ἀπό τήν ἴδια ἐφημερίδα, ἀρ. 29, στίς 9 Ἀπριλίου. Ὁ λόγος τοῦ Τρικούπη ἀναδημοσιεύτηκε πολλές φορές, ὅπως στήν ἐφημερίδα Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, ἀρ. 13, 28 Ἀπριλίου 1824 καί ἀρ. 14, 2 Μαΐου 1824, καί στήν ξενόγλωσση ἐφημερίδα τοῦ Μεσολογγίου *Telegrafo Greco* σέ γαλλική γλώσσα, ἀρ. 10, 22 Μαΐου 1824. «Ἐπιταφίους» λόγους γιά τόν Λόρδο Βύρωνα ἐκφώνησαν πολλοί, ὅπως ὁ Θεόφιλος Καΐρης στά Ψαρά καί ὁ Δημήτριος Γουζέλης στήν Τριπολιτσά.

Ὁ Τρικούπης χαρακτηρίζει τόν Βύρωνα ὡς ποιητή πού «ἔδωκε τό ὄνομά του εἰς τόν αἰῶνα μας», ὁ ὁποῖος «ἠθέλησε νά ἐνώσει τήν ἀθάνατην του δόξαν μέ τήν δόξαν» τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων, ἐπειδή «πουθενά τό μάτι τοῦ ἱστορικοῦ δέν εἶδε κανένα ἔθνος κατασκληρωμένον ἀπό βαρβάρους [...] νά ξεσκληρωθῆ ἀφ' ἑαυτοῦ του».

113

113. Σολωμός Διονύσιος, Ὕμνος εἰς τήν Ἐλευθερίαν = *Inno alla Libertà*, Μεσολόγγι, Τυπογραφία Δ. Μεσθενεύς, 1825.

Εἶναι ἡ τρίτη ἔκδοση τοῦ Ὕμνου εἰς τήν Ἐλευθερίαν, πού ἔγραψε ὁ ποιητής τόν Μάιο τοῦ 1823 στή Ζάκυνθο. Ἡ πρώτη ἔκδοση, σέ φυλλάδια, ἔγινε ἀπό τόν Σπυρ. Τρικούπη στό Μεσολόγγι. Ἡ δεύτερη ἀπό τόν Φωριέλ στά Ἑλληνικά Δημοτικά τραγούδια, Παρίσι 1824-1825. Ἡ ἰταλική ἀντικριστή μετάφραση σέ πεζό λόγο εἶναι τοῦ G. Grassetti.

Στήν ἔκδοση ἀφέθηκε κενός ὁ χῶρος τῆς στροφῆς 21, πού δέν τυπώθηκε γιατί κατηγοροῦσε τήν Ἀγγλία, καί τῶν στροφῶν 26 καί 27 πού κατηγοροῦσαν τήν Αὐστρία.

Ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά: Ἱστορική Ἐθνολογική Ἐταιρεία Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1971.

ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ.

Τοῦ

ΛΟΡΔ ΝΟΕΛ ΜΠΑΓΡΩΝ

Αὐτοσχεδιασμένος (α) καὶ ἐκφωνημένος ἀπὸ τὸν Κύριον
ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ.

Τυπώνεται διὰ προσαγωγῆς τῆς Διοικήσεως.

Μισολόγγι 10 Ἀπριλλίου

Τὴν Πέμπτην τῆς ἐβδομάδος τοῦ Πάσχα.

1824.

Τί ἀνέλπισον συμβεβηκός! τί ἀξιοθρή-
νητον δυσύχημα! ὀλίγος καιρὸς εἶναι ἀρῶν
ὁ λαὸς τῆς πολυπαθοῦς Ἑλλάδος ὅλος χαρὰ
καὶ ἀγαλλίασις ἐδέχθημεν εἰς τοὺς κόλπους
του τοῦ ἐπίσημον τοῦτον ἀνδρα, καὶ σήμε-
ρον ὅλος θλίψις καὶ κατάρικα καταβρέχει
τὸ νεκρικὸν του κρεββάτι με πικρότατα δά-
κρυφα, καὶ δάδεται ἐπατηγύρητα. Ὁ γλυ-
κύτατος χαιρετισμὸς, ΧΡΙΣΤΟΣ ἌΝΕ-
ΣΤΗ, ἔγμεν ἄχαρις τὴν ἡμέραν τοῦ Πά-
σχα εἰς τὰ χεῖλη τοῦ κάθε Ἑλλήνος Χρι-
σιανοῦ, καὶ ἀπαντάνωντας ὁ ἕνας τὸν
ἄλλον, πρὶν τοῦ εὐχηθῆ ταῖς καλάς ἐερ-
ταῖς, ἐρωτοῦτε „ πῶς εἶναι ὁ Μυ-
λόρδος; χιλιάδες ἄνθρωποι, συναγμένοι
νὰ δώσω μεταξύτους τὸ Θεῖον φιλίμα τῆς
ἀγάπης εἰς τὴν εὐρύχωρον πεδιάδα ἔξω ἀπὸ
τὸ τεῖχος τῆς πόλεως μας, ἐφάνισταν ὅτι
ἐσυναχθήσαν μόνον καὶ μόνον νὰ παρακα-
λέσω τὸν ἐλευθερωτὴν τοῦ Παντός διὰ

(α) Ἐξέμεθα ἐντελῶς πληροφορημένοι καὶ
χρῆσώμεθα νὰ κοινοποιήσωμεν ὅτι ὁ ἐκ-
διδόμενος λόγος συνετέθη εἰς διάστημα τρι-
ῶν τεσσάρων ὡρῶν. Ὁ Ἐκδ.

τὴν ὑγίαν τοῦ συναγωνιστοῦ τῆς ἐλευθερίας
τοῦ Γένους μας.

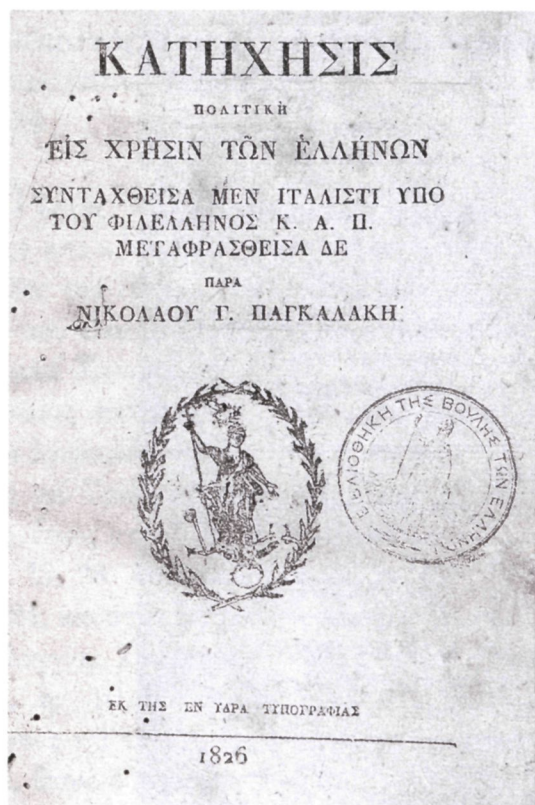
Καὶ πῶς ἦτον δυνατόν νὰ μὴ συντρι-
βῆ ἡ καρδιά ἔλων; νὰ μὴ καταπικραν-
θοῦν ὅλων τὰ χεῖλη; εὐρέθηκεν ἄλλην φο-
ρὰν τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἑλλάδος εἰς πε-
ρισσότερη χρεῖαν καὶ ἀνάγκην παρά εἰς
τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ὁ πολυθρήνη-
τος Μυλόρδ Μπαίρων ἀπέρασε μὲ κίνδυνον
καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς του εἰς τὸ Μι-
σολόγγι; καὶ τότε καὶ εἰς ὅσον καιρὸν συ-
νέζητε μαζί μας, δὲν ἐθεράπευτε τὸ πλου-
σιοπαροχὸν του χέρι ταῖς δεινόταταις χρεῖ-
αις μας, χρεῖαις ἐποῦ ἡ πτωχεῖα μας ταῖς
ἄφηνεν ἀδιόρθωταις; πότι ἄλλα καλά,
πολὺ ἀκόμη μεγαλύτερα, ἐλπίζαμεν ἀπὸ
αὐτὸν τὸν ἀνδρα; καὶ σήμερον ἀλοῖμενον!
σήμερον ὁ πικρὸς τάφος καταπίνει καὶ
αὐτὸν καὶ ταῖς ἐλπίδας μας!

Ἄλλα δὲν ἠμποροῦτε τάχα καθήμενος
καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀναπαυσμέ-
νος καὶ χαϊρόμενος τὰ καλά τῆς Εὐρώπης,
νὰ τρέξῃ μὲ μόνην τὴν μεγαλοδορίαν τῆς
καρδίας του εἰς βοήθειάν μας; τοῦτο ἀρ-
κοῦτε διὰ ἡμᾶς, ἐπειδὴ ἡ δοκιμασμένη
φρόνησις, καὶ βαθεῖα ἐμπειρία τοῦ Πρό-
δρου τῆς Βουλῆς καὶ Διοικητοῦ μας ἤθελεν
ἐξοικονομῆσαι μὲ μόνα τὰ μέσα αὐτὰ τὴν
ἀσφαλείαν τῶν μερῶν τούτων· ἀλλὰ ἂν
ἀρκοῦτε τοῦτο διὰ ἡμᾶς, δὲν ἀρκοῦσεν,
ὄχι, διὰ αὐτὸν· πλατμένος ἀπὸ τὴν φύ-

114. Πάλμα Άλερίνο Κόμης, *Κατήχησις πολιτική εἰς χρῆσιν τῶν Ἑλλήνων*, Μετάφραση Νικολάου Γ. Παγκαλάκη, Ὑδρα 1826.

Τό βιβλιαράκι γράφτηκε ἰταλικά – ὕστερα ἀπό παράκληση τοῦ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε, Ἰταλοῦ μέτοικου στήν Ὑδρα ἀπό τό 1820 καί ἐκδότη τῆς ἐφημερίδας *Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου*– ἀπό τόν Ἰταλό φιλέλληνα Ἀλερίνο Πάλμα καί εἶναι διατυπωμένο μέ τή μέθοδο τῶν ἐρωταποκρίσεων. Περιέχει ἕξι κεφάλαια: I. Ὅτι δίκαια ἡ Ἑλληνική

114

Ἐπανάστασις. II. Περί τῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων καί τῶν λειτουργῶν αὐτῆς. III. Περί τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων, καί περί Ἑλλάδος. IV. Περί τῆς Διοικήσεως καί τῶν ὑπουργῶν της. V. Περί τῶν ἀπλῶν πολιτῶν, τῶν δικαιωμάτων καί χρεῶν αὐτῶν. VI. Περί τοῦ Στρατιωτικοῦ.

Ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά: Ἱστορική Ἐθνολογική Ἐταιρεία Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1971.

115. [Καῖρη Εὐανθία], *Νικήρατος, Δράμα εἰς τρεῖς πράξεις*, Ναύπλιο, Τυπογραφία τῆς Διοικήσεως, 1826.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ πεζοῦ δράματος, γραμμένου σέ καθαρεύουσα, ξετυλίγεται στό πολιορκημένο Μεσολόγγι καί κλείνει μέ τήν Ἔξοδο. Τό κεντρικό πρόσωπο, ὁ Νικήρατος, μπορεῖ νά ταυτιστεῖ μέ τόν ἀγωνιστή Χρῆστο Καψάλη. Ἡ σημαντική λογία Εὐανθία Ν. Καῖρη, ἀδελφή καί μαθήτρια τοῦ Θεόφιλου, στόν πρόλογο τοῦ ἔργου, πού ὑπογράφει μέ ἀρχικά, στήν Ἄνδρο, 11 Ἰουλίου 1826, τό ἀφιερώνει «εἰς ἐκείνας, ὅσας εἰς τόν ἱερόν τοῦτον ἀγῶνα τοῦ ἔθνους μας, παρά τήν αἰσχράν καί ἄτιμον δουλείαν ἐπροτίμησαν τάς φλόγας καί τάς ἀβύσσους».

Τό ἔργο παρουσιάστηκε ἀπό τόν Ἀλέξανδρο Σοῦτσο στήν ἐφημερίδα *Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου* (ἀρ. 266, 7 Φεβρουαρίου 1827), ὅπου ἀποκαλύφθηκε καί τό ὄνομα τῆς συγγραφέως. Ἀνεβάστηκε στή σκηνή τό 1830 καί τό 1838 στήν Ἐρμούπολη.

Ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά: Ἱστορική Ἐθνολογική Ἐταιρεία Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1971.

116. Ἀδαμαντίου Κοραῖ, *Διάλογος Δεύτερος. Περί τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων*. Ἐκδοσις Δευτέρα. Ἐκ τῆς ἐν Ὑδρα τυπογραφίας, 1827.

Οἱ δύο «Διάλογοι» τοῦ Ἀ. Κοραῖ «Περί τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων» δημοσιεύτηκαν ὡς προλεγόμενα τόμων τῶν «Παρέργων τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης» του. Ὁ πρῶτος «Διάλογος» στά *Πολιτικά* τοῦ Πλουτάρχου (Παρίσι 1824) καί ὁ δεύτερος στόν *Λόγον κατά Λευκράτους* τοῦ Λυκούργου (Παρίσι 1826). Ὁ πρῶτος «Διάλογος» τυπώθηκε αὐτοτελῶς στό Παρίσι τό 1825 καί κυκλοφόρησε καί ψευδοτοποχρονολογημένος: Ἐκ τῆς ἐν Ὑδρα Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας, 1825. Ὁ δεύτερος «Διάλο-

γος» γίνεται μεταξύ τοῦ Εὐθύδημου καί τοῦ Χαρίδημου, πού συζητοῦν πολιτικά καί ἠθικά ζητήματα τά ὁποῖα ἐνδιαφέρουν τήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, ὅπως τό πολίτευμα πού πρέπει νά ἐπιλεγεῖ, τά προσόντα πού πρέπει νά ἔχουν οἱ ἡγήτορες, ἡ διαχείριση τῶν κοινῶν, ἡ ἰσονομία καί ἡ ὁμόνοια, ἡ παιδεία, ἡ γλώσσα καί ἡ τυπογραφία: «Ἡ τυπογραφία σήμερον ἐσύντεμε τάς ὁδοῦς, ἐπλησίασε τά μακρυσμένα, ἔκαμε γείτονας ἀλλήλων ὅλα τά ἔθνη. Καί ὅ,τι γίνεται ἢ λέγεται εἰς ἓν ἔθνος, τό μανθάνει εἰς μικρόν χρόνον διάστημα ἢ λοιπή οἰκουμένη. Δέν ἔχετε εἰς τήν Ἑλλάδα ἐφημερίδας; Ἔχομεν, τόν εἶπα, τρεῖς ἢ τέσσερας σάλπιγγας ἢ μᾶλλον τρεῖς ἢ τέσσερας ἠλεκτρικάς μηχανάς, ἱκανάς νά σείσωσι τάς ψυχάς τοῦ ἔθνους, ἂν οἱ κρατοῦντες αὐτάς (τούς ἐφημεριδογράφους λέγω) γνωρίζωσι πῶς πρέπει νά τάς φυσῶσιν ἢ νά τάς ἐξάπτωσιν».

Ἀνατυπώθηκε φωτομηχανικά: Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, *Πολιτικά Φυλλάδια (1798-1831) τοῦ Ἀδ. Κοραῆ*, ἀνατυπώσεις 150ετηρίδας, Ἀθήνα 1983.